

רודי קיסלר

החוג להיסטוריה כללית
אוניברסיטת תל אביב

מבוסס על סיפור אמיתי: היסטוריה ובדיה ביומן שנת המגפה של דניאל דפו¹

"מהי היסטוריה וכיצד יש לכתוב אותה?" זוהי שאלה שחוזרים ושואלים הוגים במרוצת השנים, מהעת העתיקה ועד למחקר המודרני, ומציעים לה מגוון תשובות. בחלקו הראשון של המאמר הזה אתמקד בכמה תשובות שהעניקו לשאלה זו ההיסטוריונים שפעלו באירופה בין המחצית השנייה של המאה ה-17 לבין סוף המחצית הראשונה של המאה ה-18. בתקופה זו עבר תחום ההיסטוריה שינויים רבים, ואלו הביאו את ההיסטוריונים והוגי התקופה לחשוב מחדש על הנחות שעד כה נתפסו מובנות מאליהן. שינויים אלו הביאו לידי חשיבה מחודשת על חשיבותו של ההיסטוריון, על טיבו של הידע ההיסטורי, על הכלים להשגתו, על הקריטריונים לכתיבתו ואף על מעמד האמת, שעליה מונחים ערכה וסמכותה של הכתיבה היסטורית.

בחלקו השני של המאמר אדון בסופר וההיסטוריון דניאל דפו (1660–1731) ובחיבורו **יומן שנת המגפה**² ביומן, כמו בחיבורים אחרים, שהמפורסם שבהם הוא **רובינזון קרוזו**, הנרטיב הדפואי חוזר ומדגיש את היותו סיפור "אמיתי", כלומר סיפור שהתרחש במציאות. אך למעשה, **היומן**, כמו רומנים היסטוריים אחרים של דפו, הוא אוטוביוגרפיה מפוברקת – סיפור המציג עצמו אמיתי, אבל אינו כזה בפועל. בכתיבתו הייחודית דפו משתמש בכלים הלקוחים מן הכתיבה ההיסטורית, כגון מקורות ראשוניים, תיארוך ותפאורה היסטורית, שממקמת את סיפוריו בנאמנות לתקופה שהוא מציג. בכך דפו מאתגר את הכתיבה ההיסטורית חסרת הגבולות הברורים של תקופתו, ומעלה שאלה, שעודנה רלוונטית גם בימינו אנו: היכן

נגמרת ההיסטוריה ומתחילה השלמתו של ההיסטוריון את הסיפור שהוא מבקש להציג? באמצעות היומן אבקש להאיר מזווית ספרותית על ההיסטוריוגרפיה בתקופת דפו, ולנסות להדגים את הקשיים ואת האתגרים שבהם נתקלה הכתיבה ההיסטורית בתקופה עשירה זו.

מהי היסטוריה?

השורשים הקלאסיים של סוגת ההיסטוריה במאה ה-17

ההיסטוריה של הרעיונות מעידה על שבתקופה שכתב בה דפו הייתה סוגת ההיסטוריה בעיצומו של שינוי מהותי. אמנם אין הסכמה מלאה באשר למועד שהחל בו בדיוק להתרחש השינוי, אך יש הסכמה שהתשובה לשאלה "מהי היסטוריה ומה היא אמורה לעשות" השתנתה שינוי של ממש בין המאות ה-16–18.³ כדי להבין את הרקע ההיסטוריוגרפי שבתוכו פעל דפו ואת השינוי התפיסתי שהתרחש בתקופה זו, עלינו לזכור שהגות התקופה שהוא חי בה היא המשך למחשבה ולפרקטיקות ההומניסטיות שצמחו בתקופת הרנסנס האנגלי, במהלך המאה ה-16.⁴ עניינם המרכזי של הוגי העידן האליזבתני (שנות שלטונה של אליזבת הראשונה, שנולדה בשנת 1533 ושלטה בשנים 1558–1603) היה התקופה העתיקה, בעיקר הרומית. ההיסטוריונים של תקופה זו אימצו את הרטוריקה הנרטיבית העתיקה בתור אידאל לכתיבתם, וראו בהיסטוריה כלי חינוכי, שבאמצעותו אפשר ללמוד כיצד ליישם את המידה הטובה (virtue).⁵ היחס של הזרם ההומניסטי כלפי ההיסטוריה כסוגה ספרותית נעוץ בכך שראו אנשי הרנסנס בעידן שחיו בו המשך לעידן העתיק. ההומניסטים ביקשו להחיות את ההגות העתיקה בזמנם, ולהקנות לה מעמד וסמכות על-זמניים, שאי אפשר לקרוא עליהם תיגר.⁶ לפי תפיסה זו, האמינו הוגי הרנסנס שהשאלות החשובות ביותר הן אלו ששאלו אותם הוגים עתיקים, ולכן אימצו אותן בתור בסיס תרבותם.⁷

הנחת היסוד, לפיה יש לראות בתקופה הקלאסית מופת של ממש, רווחה גם בתחום הכתיבה ההיסטורית, שאימצה את ההיסטוריונים הקלאסיים בתור מודל אידאלי לחיקוי. בדומה ל"אבותיהם" עתיקי היומין, היסטוריונים במאה ה-17 הבינו את הכתיבה ההיסטורית ככזו שמטרתה לעסוק בנושאים משמעותיים שראויים להיזכר, כלומר פוליטיקה ומלחמה.⁸ השאיפה של כתיבת ההיסטוריה הייתה להנציח בכתב את הנושאים הראויים הללו, ולייצג בנאמנות את המנהגים, את המוסדות ואת האירועים החשובים של העבר.⁹

היסטוריונים בני המאה ה-17 אימצו את הנחות היסוד של ההיסטוריונים העתיקים גם בנוגע למעמדה של ספרות ההיסטוריה, ובראשן ניצבת ההנחה שההיסטוריה מתבססת על האמת ומייצגת אותה. מרקוס טוליוס קיקרו (106–43 לפנה"ס) ניסח את החוק הראשון לכתיבה היסטורית, והשעין בניסוחו את מלוא משקלה של ההיסטוריה על המחויבות לאמת, באמרו "שהחוק הראשון בכתיבת היסטוריה הוא שהמחבר לא יעז לומר דברי שקר והשני, שלא תהא אמת שלא יעז לומר אותה".¹⁰ הנחה זו נראית גם בכתיבתו של פוליביוס (203–120 לפנה"ס), שהיה אחד ההיסטוריונים העתיקים, שהשפיעו במידה הרבה ביותר על היסטוריונים במאה ה-17. פוליביוס הצהיר: "כמו שבעל חיים שאיבד את ראות עיניו משולל כל יכולת, כך אם ניטלת מן ההיסטוריה האמת, נותרת ממנה רק מעשייה ללא תועלת".¹¹ חוץ משאלת היכולת של ההיסטוריון לחלץ בהצלחה את האמת מן המקורות, בכל הנוגע להיסטוריה עתיקה לא העלה מעמדה של אמת זו כשלעצמה סימני שאלה בקרב הוגי המאה ה-17, והתקבל כמובן מאליו.¹²

למה היסטוריה? כיצד נתפסה תרומתה של ההיסטוריה בתקופת דפוז?

הוגי הדעות במאות ה-17–18 באירופה ראו בכתיבה ההיסטורית כלי בעל ערך של ממש בשירות קורפוס הידע האנושי (House of Learning). הם השתמשו בספרות עתיקה כדי לנסות ולהאיר על תקופתם שלהם, ושאפו לבחון אותה בחינה אובייקטיבית, ועל ידי כך להבינה. בכך נשענו על ההנחה מיסודו של קיקרו, לפיה ההיסטוריה היא תחום ידע, שבאמצעותו אפשר ללמוד על החיים (magistra vitae) על ידי ניסיון העבר.

דבריו של ג'ון דריידן (Dryden, 1700–1631) מהקדמתו לספר חיי פלוטארכוס (1683) על מה שאפשר להפיק מלימוד ההיסטוריה מייצגים את הדעה הרווחת בתקופתו: "היסטוריה מסייעת לנו לשפוט את שיקרה באופן שמציגה היא לנו את תהפוכות העבר. משום שבכל הזמנים הונעו בני האדם על ידי אותן התשוקות ואותם האינטרסים, כל אשר ייתכן שיתרחש בעתיד אירע כבר בעבר".¹³ מהניסיון להפיק את התועלת הגלומה בהיסטוריה בעבור האדם והגוף הפוליטי התעוררה גם המוטיבציה להגדיר את גבולותיו של השדה ההיסטוריוגרפי ולמקם אותו מחדש כגוף ידע עצמאי. מפאת מוטיבציה זו דנו מחדש באופן שבו יש לכתוב היסטוריה, וחברו ספרים מסוגה חדשה, "Ars historica", המלמדים כיצד יש לכתוב היסטוריה על פי המסורת העתיקה. שמה של סוגה זו מרמז כשלעצמו על תפיסתה של הכתיבה ההיסטורית ככזו שדורשת מן ההיסטוריון שימוש בכלים אמנותיים, כמו שנעשה בשירה. בבסיסם של הספרים הללו, שבהם נודע למשל ספרו של ז'אן בודן (Bodin, 1596–1531) שיטה לכתיבה קלה של היסטוריה (*Method for Easy Comprehension of History*, 1566), ניצבה השאיפה להגדיר קווים מנחים לכתיבה היסטורית ולהציג דרכים ללימוד ההיסטוריה.

ההיסטוריון בן המאה ה-17, שעסק בחקר תקופתו ותקופות קרובות לה, כתב היסטוריה מסוג אחד: היסטוריה פוליטית. ההיסטוריה הפוליטית, על שלל צורותיה, נגעה בנרטיבים ממושכים, העוסקים בנושאים מדיניים, צבאיים ודיפלומטיים, שכתב לרוב אדם שחווה אותם במישרין. לרוב נדרש ממחבר ההיסטוריה הפוליטית להיות אדם מנוסה בתחום הציבורי, שהיה קרוב לאירועים שעליהם הוא מדווח. על פי הגדרה זו, האנשים המתאימים ביותר להיות היסטוריונים היו אנשי מעש (man of action), בעלי מקצועות ותארים, שהקנו להם ניסיון בתחום המדינאות, הפוליטיקה והמלחמה, ושהיו עדים במסגרת תפקידם לאירועים חשובים. כך ענו על הצורך בעדות ראייה בתור הוכחה לאמתות דבריהם.¹⁴

מקרב ההיסטוריונים הראויים לציון בהקשר הזה אפשר למנות את ויליאם קמדן (Camden, 1623–1551), שכתב את החיבור *History of the Most Renowned and Victorious Princess Elizabeth* (1625). היסטוריון פוליטי בן המאה ה-17 היה אדוארד הייד (Hyde, 1674–1609), שתיאר בחיבורו *History of the Rebellion and Civil Wars in England* את מלחמות האזרחים באנגליה בשנים 1641–1660. שני ההיסטוריונים האלה מדגימים את דמותו של ההיסטוריון הפוליטי במאה ה-16 ועד סוף המחצית הראשונה של המאה ה-17.¹⁵ שניהם מדינאים, ושניהם כותבים היסטוריה בת־זמנם, העוסקת במאורעות שהתרחשו פחות או יותר בתקופת חייהם.

אף על פי שההיסטוריונים בעת החדשה המוקדמת החלו לעצב כלים לכתיבה היסטורית, עד סוף המאה ה-17 לא היה ספק שההיסטוריונים העתיקים אינם ניתנים לחיקוי, הן ברטוריקה שלהם והן ביכולות שלהם להפיק חיבורים היסטוריים. ההערכה הרבה להיסטוריונים העתיקים לוותה בזלזול ובבוז כלפי ההיסטוריונים בני המאה ה-17. מלבד היסטוריונים יחידי סגולה, בהם קמדן ופרנסיס בייקון (Bacon, 1626–1561), שהצליחו להפיק את מה שנתפס "היסטוריה מושלמת" (*historia iusta*) בסגנון העתיק, ספגו ההיסטוריונים האנגלים בני המאה ה-17 ביקורת נרחבת מבני־זמנם. המבקרים טענו שעבודתם אינה עומדת בסטנדרט התאורטי

והסגנוני שנדרש מהיסטוריון, וודאי שאינה משתווה למלאכת ההיסטוריונים בני העידן הקלאסי. ז'אן לה קלרק (Le Clerc, 1657–1736) לדוגמה, סבר שההיסטוריונים המודרניים מעורבים מדי באירועים עכשוויים, ועוסקים יתר על המידה בניסיונם לקדם את שמם כאנשי מקצוע אמנים, שפרי עטם זכאי למעמד "אמת", והדבר פוגע באיכות עבודתם.¹⁶

מנין סמכותה של ההיסטוריה? התערעות מעמדה של ההיסטוריה כתחום ידע

בשליש השני של המאה ה-17 החל מעמדה של ההיסטוריה הפוליטית להתערער בשל שינוי הגותי, שסחף את אירופה. השינויים ההגותיים והפוליטיים בשנים אלו קראו תיגר על מושג האמת – מושג שעומד בבסיסה של כל כתיבה היסטורית באשר היא. בתקופה זו נוסחה ביקורת קשה כלפי הידע ההיסטורי. בראש המבקרים ניצב הפילוסוף הצרפתי רנה דקארט (1596–1650), אשר ביקש לבסס תאוריה על יסודות הידע האנושי, וליתר דיוק על יכולתה של התבונה האנושית להשיג ודאות.¹⁷ בחיבורו מאמר על המתודה (1637) ביצע דקארט מהלך פילוסופי-ספקני קיצוני כדי להגיע לוודאות. למהלך זה היו השלכות מרחיקות לכת, הנוגעות לשאיפתה של הכתיבה ההיסטורית להציג אמת.¹⁸ ב"מהלך הספקני" המפורסם שלו הטיל דקארט ספק מוחלט על כל דבר שהוא "יודע" – על העולם ואפילו על עצמו. הספקנות שהציע דקארט ביטלה את יכולתו של הסובייקט להשיג ודאות באמצעות חושי. מה שהסובייקט ראה, שמע או הרגיש לא העיד בהכרח על אמת אובייקטיבית. לפי זה, קריטריון העדות, שהיה תנאי הכרחי לכתיבה של היסטוריה אמנה, איבד את ערכו בתור אמצעי שבאמצעותו יכול ההיסטוריון לחשוף את האמת שהתרחשה בעבר. המהלך הספקני ביטל את היכולת של ההיסטוריה הכתובה לייצר ידע "אמיתי", ודאי, ובכך שלל ממנה את ערכה ואת סמכותה בתחום חקר העבר.¹⁹

כמו שהראה פיטר בורק, הפילוסופיה הספקנית נוסח דקארט לא הייתה הסיבה הבלעדית למגמה ההגותית שפקקה בהיסטוריון וביכולתו להציג ידע מהימן. עוד ביקורת שהופנתה כלפי הכתיבה ההיסטורית לא צמחה מתוך השאלה הפילוסופית-אפיסטמולוגית "האם ניתן להגיע לאמת", אלא קראה תיגר על טיבו של ההיסטוריון מעצם היותו אדם. ביקורת זו פקקה ביכולתו של ההיסטוריון להציג את העבר ללא משוא פנים. היא ראתה בהיסטוריון אדם מוטה בהכרח, וסברה שלכן אינו יכול להיות אובייקטיבי כלפי מושא מחקרו.²⁰ על פי ביקורת זו, היסטוריון אינו יכול להיות אובייקטיבי מתוקף יחסי הקרבה והעניין האישי שלו עם הכנסייה, עם האומה או עם המפלגה הפוליטית, שאלהן הוא שייך או למצער מזדהה.

ביקורת זו קיבלה משנה תוקף באירופה בתקופה שהתגבשו בה מדינות ריכוזיות, שנוהלו על ידי מוסדות פוליטיים. באנגליה הועצם הוויכוח על ידי המאבק הפוליטי בין המפלגה הוויגית למפלגה הטורית.²¹ לפי ביקורת זו, במאה ה-17 החלה להצטייר ההיסטוריוגרפיה – פרקטיקה, שמטרתה לפאר צד אחד ולחשוף את ההטעיה שמבצע הצד השני. ביקורת קשה על הכתיבה ההיסטורית ניסח הפילוסוף הצרפתי פייר בייל (Bayle, 1706–1647) באמרו: "כמה אוהב אני לראות כאשר לועגים לנטייתיהם החד-צדדיות של ההיסטוריונים. אין הונאה גדולה מזו הנעשית על ידי ההיסטוריה. מעטות הפעמים בהן אני קורא כתבי היסטוריונים עם הכוונה לגלות את מה שהתרחש באמת. כאשר אני קורא היסטוריה אני עושה זאת רק על מנת ללמוד מה אומרים [כעת] במדינה או במפלגה כלשהי".²²

התערעות מעמדה של הכתיבה ההיסטורית במאה ה-17 העמידה אפוא את חקר העבר בכללותו בסימן שאלה. שאלות כגון "כיצד אפשר להגיע לוודאות", "מיהו ההיסטוריון שכתב את ההיסטוריה שעליה אנו

מתבססים", ו"ומנין השיג את הידע אותו הוא מציג" אינן שאלות בלעדיות להיסטוריה הפוליטית של העת החדשה המוקדמת. ולכן, הביקורת כלפי ההיסטוריה הפוליטית בת-הזמן זלגה גם להיסטוריה של תקופות אחרות, כמו ההיסטוריה הקלאסית וההיסטוריה של ימי הביניים. הביקורת כלפי ההיסטוריה הקלאסית הייתה שינוי גותי מהותי, שקרא תיגר על יסודות המחשבה ההומניסטית, שהיה העולם העתיק כנר לרגליה.

מהגישה הספקנית שהתעוררה באשר להיסטוריוגרפיה (Historical Pyrrhonism) איבדו יותר ויותר סיפורים היסטוריים את מעמדם המוחלט בתור היסטוריה "אמיתית", וסומנו בסימן שאלה. הביקורת כלפי ההיסטוריה כגוף ידע התייחסה אל ההיסטוריה העתיקה כאל "סיפורים" על העבר, שספק אם המתואר בהם אכן התרחש. ההיסטוריה של היוסדות רומא נהפכה ל"סיפור" של ורגיליוס, ומלחמת טרויה ל"סיפור" של הומרוס – הם נהיו "סיפורים" בלבד, לא היסטוריה, המבוססת על אמת.²³

מפאת הביקורתיות כלפי גוף הידע ההיסטורי עד לאמצע המאה ה-17 איבדה ההיסטוריה חלק ניכר מן האמינות שיוחסה לה עד אז כענף במכלול הידע האנושי. בעבור היסטוריונים ערערו לחלוטין התמורות שהוצגו לעיל על הפרקטיקה שלהם, ודרשו מהם למצוא פתרון שיענה על הביקורת הספקנית, וישיב לענף את מעמדו המרכזי בין ענפי הידע הגדולים. הדיון הספקני עודד את ההיסטוריונים להרחיב את מעגל מקורותיהם ולעשות שימוש גם במקורות לא כתובים.

התשובה לספקנים: היסטוריה מסוג חדש

כדי לענות לטענותיה המערערות של הגישה הספקנית, החלו היסטוריונים להשתמש בכלים שיאפשרו להם להוכיח את ממצאיהם. לא די היה עוד בעדות או באמינות ההיסטוריון בלבד. כעת נדרש ממנו להמציא אסמכתה ראויה לממצאיו. הצורך באישוש "אובייקטיבי" לעדותו האישית של ההיסטוריון חלחל אחורה, וערער גם את מעמדם של הכתבים ההיסטוריים העתיקים. היסטוריונים החלו להעמיד בסימן שאלה כתבים שעד כה נקראו "אמיתיים" ללא עוררין. הם התבוננו שוב בטקסטים ההיסטוריים הקאנוניים, אך הפעם בגישה ביקורתית בהרבה. כמו כן, נוסדו טכניקות חדשות, שנועדו לבסס את האותנטיות של מסמכים "אמינים" ולחשוף מסמכים מזויפים.²⁴ כמו כן, בגלל הביקורתיות כלפי ההיסטוריה החלה כתיבת ההיסטוריה להשתחרר מהתבנית הרטרית הקלאסית של הרנסנס. היסטוריונים רבים כוננו את "ההיסטוריה הביקורתית", שבבסיסה דאגה כלפי ערכם של מקורות ראשוניים.²⁵ שלמות התאוריה הקלאסית לכתיבת היסטוריה, שעליה התבססה הכתיבה ההיסטורית עד לאמצע המאה ה-17, החלה להיסדק, עד שלבסוף, סביב המחצית הראשונה של המאה ה-18, דעכה המסורת כליל.

הגישה החדשה לחקר העבר כונתה "גישת הלמדנות". היא שילבה פרקטיקות של חקר העבר, שהיו עד אז זרות להיסטוריון, כגון פילולוגיה, נומיסמטיקה וקריאה ביקורתית של מקורות כתובים. בין השיטות החדשות לחקר העבר בלט השימוש הגובר של ההיסטוריונים באנטיקווריום: פרקטיקה של חקר העבר, העושה שימוש במגוון רחב של מקורות לא כתובים, כגון כתובות מסוגים שונים, כמו אסטלות, ושרידים ארכיאולוגיים. בעבור ההיסטוריון במחצית השנייה של המאה ה-17, מקורות שאינם כתובים היו דרך להוכיח את האמת שבבסיס כתביו. בשל הזליגה של האנטיקווריום לתוך הכתיבה ההיסטורית הועדפו העדפה הדרגתית מקורות שאינם כתובים ממקורות כתובים.²⁶ ערכה של ההיסטוריה לא נשען עוד על הקרבה הסגנונית שלה לרטוריקה העתיקה, או על אמונה עיוורת בסמכותו של ההיסטוריון, אלא על מספר המקורות הלא כתובים שמצא ההיסטוריון ובחן.

גישת הלמדנות זנחה את הנרטיב ההיסטורי, ונטתה לעבר ביקורת טקסטים, איסוף מקורות וקטלוגם. גישה

זו לא הסתפקה במקורות כתובים בלבד, אלא אף שאפה להתבסס על גישה "מדעית" יותר, המצריכה הוכחות לטיעוניה. כדי לספק הוכחות כאלה היה צורך לבצע מחקר שיטתי: לאסוף מקורות מסוגים שונים, לנתחם ולהצליב את המידע המופק מהם. עד אמצע המאה ה-18 הצליחה הלמדנות השיטתית הזו להביא לסיומו את המשבר האינטלקטואלי, שאיים למוטט את ההיסטוריה כגוף ידע המבוסס על אמת.²⁷ אמנם הלמדנות סיפקה פתרון בעבור ההיסטוריונים ובעבור מבקריהם הספקניים, אבל גם יצרה בעיה חדשה. השיטה ההיסטורית החדשה ביקשה ליצור כתיבה היסטורית המבוססת על איסוף מידע שיטתי, אך עם זאת נדמה שזנחה את הכלים הרטוריים העתיקים שהיו לפני נחלתו של ההיסטוריון בנסיגתה המוחלטת מהנרטיב. הנרטיב הושאר בידיהם של אנשי הספרות (Men of Letters) ולא עמד לרשותם של אנשי המחקר (Men of Learning).²⁸ בתוך תהליך השינוי השיטתי והסגנוני הזה ייצר דפו את ההיסטוריה הבדייונית שלו, שקראה תיגר על תבניות מסורתיות של כתיבה היסטורית מחד גיסא ועל כתיבה בדייונית מאידך גיסא.

דניאל דפו: בין היסטוריון לסופר

דניאל דפו, סופר, עיתונאי והיסטוריון אנגלי רב-מעש, נודע בתור אבי הרומן המודרני הודות לספרו הפופולרי רובינזון קרוזו (1719).²⁹ ביומן שנת המגפה (1722) דפו גולל את סיפורו של H. F., אורח שנכח בלונדון בעיצומה של המגפה הגדולה בשנת 1665. באמצעות חוויותיו של גיבור הספר הציג דפו לפני הקורא אירועים שונים, שהתרחשו בלונדון נוכח השתוללות מגפת הדבר, במטרה ללמד את קוראיו כיצד להתמודד עם מצב דומה אם ייקלעו אליו. כדי לדון בגישה של דפו כלפי ההיסטוריה ובשימוש שעשה בה בכתיבת הרומן ההיסטורי שלו, עלינו לזכור שקודם שהיה דפו לסופר, פעל במסגרות פוליטיות, ופרסם חיבורים בנושאים כמו פוליטיקה, גאוגרפיה, ואפילו פשע. רבים מחיבוריו כללו התייחסות של ממש להיסטוריה.³⁰ דוגמה אחת לכתיבתו ההיסטורית של דפו, למשל, היא ספרו *The History of the Union of Great Britain* (1709), ובו הציג דפו את תולדות מהלך איחוד אנגליה וסקוטלנד (*The Act of Union*), שאירע שנתיים קודם לפרסום ספרו.

עוד בטרם פרסם את ספריו ההיסטוריים שירת דפו בתפקידים ציבוריים במסגרות שונות. בין תפקידיו הציבוריים אפשר למנות את שירותיו למלך אנגליה וסקוטלנד בשנים 1697–1701, בחלק מימי כהונתו של ויליאם השלישי (ויליאם מאורנג', 1650–1702; מלך בשנים 1689–1702), ואת עבודתו בתור כתב ויועץ ממשלתי בחסותו של המדינאי הבריטי רוברט הארלי (Harley, 1661–1724) בשנים 1703–1714. הניסיון הפוליטי שלו אפשר לדפו להסתמך בכתיבתו את ההיסטוריה של מהלך האיחוד על הגישה שלו למסמכים רלוונטיים, על נוכחותו בפגישות שנערכו לקראת ההסכם ההיסטורי באדינבורו ועל הבנתו העמוקה את משמעות האיחוד. בכך כתב דפו היסטוריה פוליטית על פי הקריטריונים של תקופתו, שבראשם ניצב קריטריון העדות.

למרות הרקע שלו בכתיבת היסטוריה פוליטית ראה דפו בכתיבה היסטורית, שתכליתה להציג עובדות על רצף זמן ללא נרטיב, לוקה בחסר. הוא סבר שהיסטוריה מעין זו אינה יכולה לעורר רגשות בקורא, וודאי שאינה מסוגלת לעורר את הזדהותו עם נושאים כגון גורל, מוסר ומשמעות.³¹ בכתיבו ההיסטוריים, כמו באלו הבדייוניים, שאף דפו להביע בכתב את העבר כמו שהיה באמת, אך גם לעשות זאת בצורה של סיפור, שיהיה נהיר לקוראיו. לדבריו, נרטיב הוא דבר הכרחי כדי לעורר את רגשותיו המוסריים של הקורא. תגובה זו אפשר לעורר אך ורק באמצעות הכתיבה מן הסוג שהציע דפו. בפועל קיבל דפו את ההנחה הקלאסית, לפיה לעתים כתיבה בדייונית יכולה להעביר רעיון בצורה טובה יותר מכתבה היסטורית.³²

יומן שנת המגפה וההיסטוריה הבדיונית של דפו

הניסיון החדשני של דפו להשתמש בטכניקת כתיבת הסיפור כדי למסור סיפור היסטורי, המבוסס על טקסטים מן התקופה שעליה נכתב, מעלה שתי שאלות חשובות. ראשית, כיצד דפו שוזר יחדיו את ה"עובדות" עם הבדיה? במילים אחרות, מתי נגמרת ההיסטוריה ומתחיל הבדיון? שנית, כיצד נשען הטקסט על מקורות "אמיתיים" בחלקים שבהם הוא עושה זאת? כלומר, עד כמה נאמן דפו להיסטוריה שעליה הוא מבסס את יומן שנת המגפה?

כדי לענות על השאלות הללו, אעסוק בשימוש של דפו בטכניקה של כתיבה היסטורית, לרבות השימוש שהוא עושה במקורות ראשוניים. כמו כן, אדון במקומות שבהם דפו חורג ממסורת הכתיבה ההיסטורית של המאה ה-18. כך אוכל להראות היכן דפו מדייק, והיכן הוא נאלץ להשלים את הסיפור בעצמו, ואסביר מדוע הוא עושה זאת. חלק זה פותח צוהר לדיון באמינותו ההיסטורית של היומן ולבחינת דפו כהיסטוריון ולא רק כסופר.

בעבור דפו, כמו גם בעבור כל בני תקופתו, טקסט היסטורי צריך להציג אמתות. כמו שראינו לעיל, בתקופתו של דפו, כתיבת היסטוריה לא דרשה התבססות על מקורות ראשוניים או חובת הוכחה באשר למובא בטקסט. עם זאת, לאורך כל יומן שנת המגפה דפו חוזר ומדגיש את מעמד האמת שבבסיס כתיבתו. ההצהרה על אמתותו של היומן נמצאת כבר בכותרתו המלאה, המציגה מפורשות את דמותו של H. F. המספר, אדם שנכח בעצמו באירועים שעליהם הוא מדווח.³³ מעמדו של הספר כאמת נידון גם בסופו, שבו שוב מזכיר המספר את נוכחותו האישית באמרו: "עלי להיות כן, בייחוד כאשר אעסוק בחשיבה המטרידה על כפיות הטובה והרשעות המתרחשים בין בני האדם, אשר ראיתי במו עיני עדות כה רבה להן".³⁴

הניסיון להבין אלו מקורות היו השראה ליומן אינו פשוט בשל היצע המקורות הנרחב שעמד לרשותו של דפו ובשל ההשפעה של פרשנותו ושל סגנונו על תוכן הכתוב. לאור היצע המקורות, שילוב המקורות הראשוניים בגוף הטקסט והתבססות הסיפור על אירוע היסטורי קרוב נשאלת השאלה: האם יש לסווג את היומן כהיסטוריה, או שמא כרומן? כאוטוביוגרפיה ספיריטואלית, כהצעה לפעולה מוסרית, או שמא כמדריך הוראות להתמודדות עם מגפה? ואולי בכלל עלינו לראות ביומן תערוכת של כל ההיבטים הנזכרים לעיל, שהוא טקסט מסוג חדש לגמרי?³⁵

הואיל ויומן שנת המגפה הוא טקסט בדיוני, הנשען על פרטים היסטוריים, מתעוררת שאלה, העולה גם מרומנים אחרים של דפו: עד כמה דפו נאמן למציאות אשר הוא מבקש להציג ברומן ההיסטורי שלו? מכאן יוצאת גם התהייה עד כמה דפו משלים את הסיפור מדמיונו. שאלת הנאמנות של דפו להצגת אמת היסטורית עולה כבר בעמוד הראשון של היומן, שבו הוא דן במקורותיה של המגפה. ביומן שנת המגפה המגפה היא גיבורת היומן, ודפו פותח את החיבור בהצגת קורותיה של הדמות הראשית. תחילה דן דפו בחבלי הלידה שלה. התפרצות המגפה בלונדון בשנת 1665 לא הייתה התפרצות ספונטנית, אלא אחת מהתפרצויות רבות שתקפו את אירופה במהלך המאה ה-17.³⁶ בניסיון להתחקות אחר מקור המגפה דפו מציג תחילה את חזרתה של המגפה לאירופה על אדמת הולנד. התפרצות המגפה בהולנד העלתה שאלות בדבר מקורה, ובנושא זה היו דעות הרופאים בני-זמנו של דפו חלוקות. בשעתו הוצעו מגוון השערות למקור המגפה, ובין השאר נטען שהמגפה התפשטה מכיוון איטליה או משטחי האימפריה העות'מאנית – תורכיה של ימינו או הלבנט. אחרים טענו שהגיעה מאזורים עות'מאניים אחרים – כרתים או מצרים. את ההשערות השונות באשר למקור המגפה מציג דפו בתחילת הספר.

העיסוק של דפו במקורות המגפה והמיקום של הדיון הזה בתחילת הספר משקפים את הפולמוס המתמשך

בדבר מקור המגפה, שבתקופת פרסום הספר – קרוב לשישה עשורים לאחר שוך המגפה – עוד העסיק רופאים שונים באנגליה.³⁷ השאלה שבמרכזו הייתה אם מקור המגפה היה באדמת לונדון רבתי, או שמא התפשטה ללונדון ממקום מרוחק. הגישה האחרונה הייתה שהמגפה יובאה מן המזרח, וכי התנאים הבריאותיים הירודים ששררו במקומות עירוניים בכלל ובלונדון בפרט, כגון תנאי הסניטציה בעיר וטכניקת הקבורה המיושנת, אשר שימשו קרקע פורייה להתפשטות מגפות, הם אשר תרמו להתפרצותה.³⁸

הגישה שמקור המגפה הוא במזרח התבססה על מחקרו של ד"ר ויליאם בוגהארסט (Boghurst, 1686–1630), רופא שהתפרסם בזכות חיבורו על מגפה זו.³⁹ לעתים נראה שדפו מתכתב ישירות עם חיבורו של בוגהארסט בחלקים הנוגעים לרפואה ולמדע. בוגהארסט ביקש גם הוא להתחקות אחר מקור המגפה, ובחיבורו נראה שהוא עושה מפעם לפעם עבודת חקר הדומה לזו של היסטוריון, בבחינת רופא העוסק בהיסטוריוגרפיה של הרפואה. ככזה ניגש בוגהארסט לחקור כתבים שכתב תוקידידס, לרבות חיבורו הקלאסי תולדות המלחמה הפלופונסית, שנכתב במאה החמישית לפנה"ס, ודן בין השאר במגפה שפקדה את הפלופונס.⁴⁰ בעצם הצגת שאלות הנוגעות למקור המגפה דפו למעשה דן בביוגרפיה שלה, מבקש למקם אותה מיקום כרונולוגי, ובכך לפתוח את היומן בגישה היסטורית (על חיבורו של בוגהארסט ראו גם להלן).

בהמשך היומן דפו דן במעמד הידע שהוא מציג בכל הטקסט, ומתמודד עם השאלה "כיצד אפשר לדעת את האמת על המגפה". בכך דפו מדגים את חלקו בדיון הענף בנוגע לטיבה של כתיבת ההיסטוריה במאה ה-18. כבר בעמוד הראשון של היומן דפו נוגע בנושא זה וביכולת הציבור להתבסס על מידע אמיתי ואמין. דפו כותב שעיתונים לא היו בנמצא כדי לספק דיווחים סדירים בנוגע לסדר היום. על פי דפו, בשל המחסור בידע חדשותי ביסס הציבור את ידיעותיו על שמועות המופצות מפה לאוזן.⁴¹ למרות הצהרתו היו עיתונים או דיווחים מודפסים בהחלט נגישים בשעתו. בשנת 1665 הופיעו ה-Oxford Gazette ו-The Intelligencer, אשר סיפקו דיווחים בנוגע למגפה. ייתכן שהביקורת של דפו על המפעל החדשותי שפעל בלונדון בתקופת המגפה נבעה מן המוטיבציה של המשטר להשתמש בכלי החדשותי הציבורי לטובתו.⁴²

באמצעות היומן דפו מציע לקוראיו ללמוד מניסונו של H. F. כאדם ששרד את המגפה. בכך היומן הוא למעשה גם ספר הדרכה לפעולה על ידי למידה מניסיון העבר. דפו כותב: "ברצוני לספר זה ישמש ספר הדרכה על פיו יפעלו, ולא תיאור היסטורי של מעשיי".⁴³ על פי דפו, תכליתו של היומן אינה בהצגת סיפורו של H. F., אלא בהקניית כלים להתמודדות עם סכנות המגפה בעבור הקורא. בכך גישתו של דפו רואה בהיסטוריה מקור ידע שימושי, שביכולתו לעזור לאדם הקורא אותה.

שלוש כותרות מתכתבות:

על המשותף בין כותרת היומן לבין שמותיהם של שניים ממקורותיו

כדי לבסס את סיפורו בתור סיפור המבקש להעניק ידע מועיל לקורא על סמך תיאור של אירועי העבר, דפו עושה שימוש במקורות רבים. כותרתו המלאה של היומן מעידה במידת מה על שאיפתו ועל האמצעים שבכוונתו להשתמש בהם: "יומן שנת המגפה: תצפית או זיכרונות של המאורעות הבלתי רגילים, ציבוריים ופרטיים, שהתרחשו בלונדון בזמן ביקור המגפה הגדולה בשנת 1665. נכתב על-ידי אזרח אנונימי ששהה בלונדון בזמן המגפה".⁴⁴

בעת קריאת הכותרת אפשר להבחין מיד שדמות המחבר נעדרת. היומן אינו מתהדר בשם המחבר לצד כותרתו, אלא מצהיר רק על נאמנותו לאירוע שהיומן מבקש לתאר. מוזכר שאת היומן כתב אזרח, אשר שהה בלונדון בכל זמן המגפה.⁴⁵ אף על פי ששם המחבר נעדר מכותרת היומן, נחתם החיבור בראשי התיבות המסתוריים

H. F. המחקר משער שראשי תיבות אלו נלקחו משמו של דודו של דפו, הנרי פו (Foe), סנדלר, רווק, שהתגורר בהיי סטריט ווייטצ'אפל (High Street Whitechapel) שבמזרח לונדון, ושהה בעיר בתקופת המגפה. הפרסום של סיפורת בדיונית כהיסטוריה בשמות בדויים היה שכיח בתחילת המאה ה-18, ולכן דפו אינו יוצא דופן בשימוש בטכניקה זו.⁴⁶ עוד בטרם פרסם את היומן פרסם דפו כמה חיבורים היסטוריים ופוליטיים בשמות שונים. פרסום אנונימי אפשר לדפו לעסוק בנושאים שונים, לרבות נושאים פוליטיים, כמו שראה לנכון ובלתי להתפשר על אופן כתיבתו מחשש שיאונה לו רע.⁴⁷ הכותרת מדגישה את הרעיון שחשיבותו של המספר ביומן מבוססת על היותו עד ראייה לאירועים שהוא מגולל. כך היו גם שניים ממחברי החיבורים הרפואיים המרכזיים, שמהם שאב דפו השראה: ד"ר נת'ניאל הודג'ס (Hodges, 1688–1629) וד"ר בוגהארסט, שנזכר לעיל. רבים מן הרופאים הידועים בלונדון ברחו מן העיר מסיבות ברורות, אך שני הרופאים הללו נשארו בה, וכתבו את רשמיהם בגוף ראשון.

השוואה בין כותרות החיבורים הרפואיים הללו לבין כותרת יומן שנת המגפה מעידה על הדמיון הרב ביניהן. הנה, למשל, כותרת חיבורו של בוגהארסט: "לוימוגרפיה, או סיפורה של המגפה הבלתי רגילה האחרונה בעיר לונדון. כולל אסופת תרופות בדוקות ומנסות למניעת המגפה ולריפוייה על סמך התצפית והניסיון האישי של וויליאם בוגהארסט".⁴⁸ ראשית, שתי הכותרות כוללות התייחסות למגפה בתור "המגפה האחרונה", שהתרחשה בלונדון. כלומר, ההתייחסות היא בייחוד למגפה של 1665 ולא לאלו אשר קדמו לה, או למגפה כאחת מכמה המגפות שפקדו את אירופה במאה ה-17. שנית, שתי הכותרות מדגישות את היקף ההשפעה של המגפה ואת אופייה הקטלני על ידי השימוש במילים כגון "בלתי רגילה" ו"גדולה". קו הדמיון השלישי, ואולי החשוב ביותר בהקשר ההיסטורי, הוא ההצהרה שהטקסטים הם רשמים בגוף ראשון על המגפה – פרי עטו של עד ראייה.

בהקשר של הדגש בנוכחות האישית של הכותב יש משמעות גם לכך ששתי הכותרות משתמשות במילה "תצפית". השימוש במילה זו מעיד על המגמה האינטלקטואלית פורצת הדרך ששררה באותה תקופה. בעבור קוראי המאה ה-18, המילה תצפית מתקשרת לעדות ראייה ולעלייתם של המחשבה האמפיריציסטית והמדע החדש.⁴⁹ הטיעון הבסיסי של המחשבה האמפיריציסטית חותר לכך שידע נרכש באמצעות תצפית, כלומר הפעלת כלים חושיים על העולם שמחוץ לסובייקט המתצפת עליו. התבונה האנושית, שאינה משתמשת בתצפית מעין זו, היא מכשיר חסר תועלת, והתוצר הנובע מחוסר שימוש בתצפית יכול להגיב תוצאות מסוכנות.⁵⁰ שימוש במילה זו בכותרת חיבורו של בורגהארסט הגיוני בהחלט מתוקף היותו טקסט רפואי-מדעי, אך השימוש שדפו עושה בה ביומן מעיד על שאיפתו המובהקת להציג את היומן חיבור בעל קונוטציה אמפיריציסטית, קרי טקסט המציג ידע מבוסס על תצפית. בכך דפו אינו שונה מבני תקופתו, שהושפעו השפעה מרחיקת לכת מתאוריות אמפיריציסטיות. במאה ה-18 הייתה פילוסופיה המבוססת על ניסיון, מבית מדרשם של לוק, ברקלי ויום, הזרם האינטלקטואלי המרכזי בבריטניה.⁵¹ השימוש בטרמינולוגיה אמפיריציסטית יצר את הרושם שכותבי החיבורים הללו פוסלים מידע שאינו מבוסס על תצפית, ומציגים במקומו את המציאות כפי שהייתה.

בדומה לכותרת חיבורו של בוגהארסט, גם הכותרת של ספרו של הודג'ס יכולה להעיד שספר זה הוא מקור ידע רפואי, שדפו עושה בו שימוש ביומן שנת המגפה. כותרתו של הודג'ס הייתה "לוימולוגיה: או תיאור היסטורי של המגפה בלונדון ב-1665, עם הוראות להימנעות מהידבקות. כתב ד"ר נת'ניאל הודג'ס, חבר בקולג' הרופאים, אשר שהה בעיר בכל זמן המגפה".⁵² הדמיון המרכזי בין כותרת חיבורו של הודג'ס לבין כותרת היומן הוא ששתי הכותרות מדגישות שמחברי הטקסט שהו בעיר בזמן המגפה. יתרה מזאת, הודג'ס השתמש במילה "היסטורי" כדי לתאר את סגנון כתיבתו. אין זה מפליא שהודג'ס מדגיש את הימצאותו בעיר בזמן המגפה לצד המילה היסטוריה, שכן כתיבת היסטוריה במאה ה-17 נעשתה לרוב, כאמור, על ידי

אנשים שהיו באירועים שעליהם דיווחו בחיבוריהם, והימצאות זו הייתה הכרחית לשם כתיבת ההיסטוריה. מכאן שבהדגשת הימצאותו המתמדת הודג'ס מבקש להעיד על חיבורו שהוא חיבור נאמן מבחינה היסטורית למה שהתרחש בזמן המגפה.

הכותרת של יומן שנת המגפה כוללת שתי מילים המשקפות את השאיפה לנאמנות היסטורית, שבאה לידי ביטוי גם בכותרתם של החיבורים הרפואיים של בוגהארסט והודג'ס: "תצפית" ו"זיכרונות". מושגים אלו מעידים על שתי הפונקציות השונות של היומן. על פי הגדרת המילון האנגלי הקאנוני של סמואל ג'ונסון משנת 1768, המילה תצפית מוגדרת "ידיעה המושגת על ידי התבוננות".⁵³ התצפית מעידה על הפונקציה של כותב היומן בתור עד ראייה, המבקש להבין את האירועים שהתרחשו בלונדון בשנת המגפה. מילה זו מתכתבת עם הניסיון המדעי להפיק ידע מבוסס על תצפית אובייקטיבית, אשר באמצעותה אפשר להפיק אמתות. אך למרות השאיפה לאובייקטיביות שהפגין דפו, נראה שהוא מודע למגבלת התצפית, כאשר הוא בוחר להדגיש את היכולות המצומצמות שלו להציג את המצב הכולל של המגפה באמצעות פעולת התצפית בלבד: "איני יכול לדבר בבטחה על הנושאים הללו, כיוון שהיו הם רק אובייקטים עגומים שחלפו לפניי כאשר התבוננתי מבעד לחלון חדרי".⁵⁴ אם כן, בעבור דפו תצפית לבדה אינה מספקת כדי להפיק את הסיפור הכולל של המגפה כפי שהוא מבקש לספר אותו. לשם כך עליו להשלים את פעולת התצפית על ידי טכניקה של כתיבת נרטיב, המתבסס על תצפיותיו בדומה לטכניקה של *Ars historica*, שרווחה בתקופת הרנסנס האנגלי (ראו לעיל). דפו עשה זאת על ידי שימוש בפורמט הממואר (memoire).

זיכרונות, או סיפור מבוסס על זיכרונותיו של אדם יחיד, מוגדרים במילון של ג'ונסון "שימור של זיכרונות".⁵⁵ מילה זו משקפת עוד פונקציה של המספר, המתכתבת עם סוגת הכתיבה ההיסטורית, שקודמת למחצית השנייה של המאה ה-18, היומן. סוגה ספרותית זו קרובה באופייה לכתיבה היסטורית במאה ה-17, ומעצם סיווגה הלא בדיוני היה קשה להבחין אותה מהיסטוריה, שכן למרות הקו הנרטיבי הרופף והיעדרותו של מוטיב מאחד בעלילה הממואר נתפס מקור אמין, המושתת על אמיתות, שמהן הקוראים יכולים להסיק מסקנות.⁵⁶ בכותרת היומן הצהיר דפו על שאיפתו לשלב את שתי הפונקציות הללו שילוב המאפשר לו לנוע במרחב שבין העובדות המדעיות לבין כתיבה שאינה בדיונית, המבוססת על אירועי עבר. כך הוא יכול לייצר סיפור שמצד אחד נשאר נאמן לאירועים שהתרחשו, אבל מצד אחר גם טומן בחובו פרשנות, המבוססת על התנסות אישית.

השימוש הכפול של דפו במקורות ראשוניים ביומן שנת המגפה

כדי לייצר סיפור נאמן לעבר, אשר באפשרותו להועיל לקורא, מסר דפו עובדות שונות, שממקמות את הסיפור בנאמנות בשנת המגפה (1665). בין השאר הזכיר את המלחמה בהולנדים, שהכריזה אנגליה בעשרים ושניים בפברואר, את היקף המסחר של אנגליה עם מדינות אחרות באותה השנה, את מחירי הפחם ואפילו את הגידולים ששגשגו באותה שנה ואת אלו שהיו דלים.⁵⁷ פרטים כאלה עזרו לדפו ליצור את התפאורה הכרונולוגית של היומן, אך האלמנט המרכזי שבעזרתו קושר דפו את היומן לעולם ה"מציאות" של שנת המגפה הוא השימוש במקורות ראשוניים. מקורות אלו אפשרו לו להציג טקסטים אמיתיים מן התקופה שעליה הוא כותב, ובו בזמן להשתמש בהם בתור נקודות מוצא לסיפורים השונים שמרכיבים את היומן.

מבין שלל המקורות – הגלויים והסמויים – שנמצאים ביומן הכולטים ביותר הם הצווים של ראש עיריית לונדון, שנודעו בשם "צווי ראש העיר" (*The Lord Mayor's Orders*). הצווים האלה הופצו תחילה בנפרד, ולאחר מכן נדפסו יחד בשנת 1665. לאחר מכן, בשנת 1721, ראו אור עוד פעם באסופה שנשאה את השם *A Collection of Very Valuable and Scarce Pieces*. שילובם של הצווים בשלמותם בגוף היומן מדגים כיצד ביקש דפו להציג מסמך, המעניק גוון היסטורי אותנטי לסיפור שלו. צווים אלו היו הוראות רשמיות

מטעם ההנהגה של לונדון, ובמרכזן הנחיות מדויקות לאופן שבו יש לפעול בימי המגפה כדי לנסות ולמנוע את התפשטותה. הם גם עסקו במינוי אד-הוק של בעלי תפקידים הנוגעים למגפה, נתנו הוראות להתמודדות עם בתים נגועים, עם קבורה, עם טיהור הרחובות, עם טיפול בהתקהלויות ועוד. רבות מן האנקדוטות המובאות ביומן נוגעות במישרין לצווים ולפעולות שנבעו מהם.

אחת הדוגמאות לשימוש שעשה דפו במקורות ראשוניים ביומן היא הוראת "איטום הבית". בניסיון למנוע מן המגפה להתפשט לחלקים אחרים בעיר, חלה חובה על המשרד האחראי לאכיפת הצווים מטעם עיריית לונדון לאטום בית שבו נמצא אדם חולה, כדי שלא יצא למרחב הציבורי, שבו יוכל להדביק אנשים אחרים במחלה. אך הסנקציה לא הסתיימה בכך. על פי הנחיית איטום הבית, אדם שביקר ביודעין אדם חולה, או נכנס מרצונו לבית נגוע, נידון להסגר של ארבעים ימים. איטום הבתים עורר קול מחאה מתוקף כך שלצד הניסיון הממלכתי להשתמש באמצעים קיצוניים בתגובה למצב קיצוני לטובת הכלל הוגבל בגסות חופש התנועה של אנשים פרטיים, חולים כמו גם בריאים, החפים מכל פשע. לא לחינם כינה H. F. את האזורים המסוגרים בשם "בתי מאסר ללא סורגים ומנעולים".⁵⁸ דפו לא היה היחיד שהתנגד לפרקטיקה זו. עוד כותבים שכתבו על המגפה וציידו באיטום הבתים הסכימו שפעולה זו אינה מתבצעת כראוי, ולכן אינה מגנה ביעילות על תושבי העיר.⁵⁹ דפו דן בנושא הזה ביומן, ואף מתח ביקורת על פרקטיקה זו. H. F. מתאר את פעולת איטום הבתים בלתי אפקטיבית, אכזרית ו"בלתי נוצרית".⁶⁰ בביקורתו הוא מסתמך על הבחנתו הרפואית של הודג'ס, שמסר "שאף על פי שראש העיר וזרועותיו הוציאו לפועל את צווי ראש העירייה בזריזות וביעילות, לא עזר הדבר, והמגפה הלכה והתגברה. קשה לתאר את תחושת החרדה שאחזה במי שהופרדו מכל חברה. הדכדוך הנורא הזה אשר נפל עליהם הפך אותם לטרף קל בעבור המגפה".⁶¹

מלבד צווי ראש העיר עוד מסמך ראשוני שעליו התבסס דפו בכל היומן הוא "דוחות התמותה". דוחות אלו הם דוחות רשמיים, שפורסמו ברחבי העיר לונדון, ובהם פירוט מספר המתים באותו השבוע. הדוח כלל דף אחד, שבצדו האחד מניין המתים השבועי, המחולק על פי סיבת המוות, ובצדו השני המספר הכולל של המתים מכלל סיבות התמותה ומספר המצויין את המתים מן המגפה. לאחר שנת המגפה אוגרו הדוחות באסופה, שכותרתה *Britain's Remembrancer*, והיא נדפסה בשנית בשנת 1720.⁶² דוחות התמותה הם אחד המקורות ההיסטוריים המרכזיים של המגפה של 1665, והם מופיעים בכל הטקסטים שהוזכרו עד כה מן התקופה. המחקר העוסק במקורות הכתובים שעליהם נשען דפו אינו אחיד בסיווגם של הטקסטים, או בדעתו על נאמנותו של דפו אליהם, אך ככלל יש הסכמה גורפת שדוחות התמותה הם מסמך היסטורי, שהכיר דפו והיה נאמן להם.⁶³ בהיעדר תיארוך מדויק ביומן הדוחות הם הציר המרכזי שלפיו היומן מתקדם. הנתונים בדוחות שימשו את דפו בניסיונו לייצר טקסט כרונולוגי, המציג את התקדמות המגפה, אך גם את היחלשותה לקראת סוף היומן.⁶⁴ באמצעות הדוחות הסיק דפו את שהתרחש ברחבי העיר בשלבי המגפה, ויצר מתוך הרשמים האלה סיפורים פרטיים לפי הזמן והמקום.

אם נבקש למפות את המקורות הראשוניים שבהם עשה דפו שימוש, נמצא שהטקסטים שעליהם נשען במובהק הם שלושה, ואלו הם: צווי ראש העיר, דוחות התמותה ועבודתו של ד"ר הודג'ס, שהיו, כנראה, זמינים למדי לדפו. יותר מכך, שלושת הטקסטים מוזכרים במובהק ביומן. ראוי לציין שכבר בפתיחה של יומן שנת המגפה העיד דפו על אי-השימוש שלו בעיתונים. נתון זה מקבל משנה תוקף מעצם זה שדפו כמעט אינו מתארך תיארוך מדויק בכל היומן, מלבד כאשר הוא דן באחד משלושת הטקסטים שהוזכרו.

הוראת איטום הבית ודוחות התמותה הן שתי דוגמאות בולטות לשימוש הכפול שעשה דפו במקור ראשוני במסגרת היומן ולאופן שבו ייצר סיפור היסטורי. ראשית, על ידי שילוב מסמכים היסטוריים, כמו צווים עירוניים ודוחות תמותה, סיפק דפו לקוראיו "הוכחה" שהמתואר בטקסט אכן אירע "באמת". שנית, למידע הבסיסי שבמסמכים האלה העניק את פרשנותו שלו, וכך הוסיף מידע שאינו מוזכר במסמכים. דפו לא חסך מן הקוראים את דעותיו ואת ניסיונו להשתמש בסיפור יומן שנת המגפה כדי להפיץ את ערכיו. כתיבה זו – המשלבת בין ההיסטורי לבין הבדיוני – היא הכתיבה שמאפיינת את הרומנים ההיסטוריים של דפו.

סיכום

דפו חיבר את הרומנים ההיסטוריים שלו, בהם יומן שנת המגפה, בתקופה שעברה בה ההיסטוריוגרפיה תהליך של שינוי. בשל תהליכים הגותיים, פוליטיים ותרבותיים העריכו מחדש ההיסטוריונים במאה ה-17 ובמחצית הראשונה של המאה ה-18 את ניסיונם להציג "אמת", שהתרחשה לפנים. בתקופה זו אפשר להבחין במעבר בין גישה שמביטה בהערצה אל התקופה הקלאסית כדי ללמוד כיצד יש לפענח ולהציג את העבר לבין גישה חדשנית, שביקשה לאשש את העבר על ידי חקר וממצאים מוחשיים. דפו וחיבורו יומן שנת המגפה הם דוגמה מאירת עיניים למעבר בין הגישות השונות, ואם נרצה, אף לגישור ביניהן.

דפו מציג את ההיסטוריה של המגפה בצורת יומן אוטוביוגרפי, ובכך מספק לקוראיו את קריטריון עדות הראייה, שהיה הכרחי באותה תקופה לשם כתיבת היסטוריה פוליטית. אך נוסף על כך, השימוש של דפו במקורות ראשוניים בתור עובדות המעניקות תימוכין לסיפורו נעשה במסורת כתיבה היסטורית, השואפת לספק הוכחות – גישת הלמדנות. לבסוף, דפו שוזר את העובדות ההיסטוריות בסיפורו האישי של גיבורו, ובכך מעניק לו רובד ספרותי, המתכתב עם סגנון הרטוריקה העתיקה, במטרה ליצור הזדהות אצל קוראיו. למרות הניסיון של דפו לייצר סיפור נאמן למקורות הראשוניים שנכתבו בשנת המגפה ביקש דפו בראש ובראשונה לספר סיפור. לכן, היה עליו לעטוף את הנתונים שחילץ בתור היסטוריון מן המסמכים שעליהם התבסס בנרטיב קולח, שכן, כמו שאמר בנדטו קרוצ'ה, "היכן שאין נרטיב, אין היסטוריה".⁶⁵

ככזה הוא היומן: סיפור המורכב מחמישים אנקדוטות, שמקצתן מובעות בכמה משפטים, ומקצתן מתפרסות על חלקים נרחבים מן הספר. גם אם כל הסיפורים הללו נשענים במדויק על מקרים שאכן התרחשו, על דפו חלה המשימה לאחד את כולם לכדי סיפור כרונולוגי, שמסופר בגוף ראשון. לשם כך ביצע המחבר מניפולציות באותם הסיפורים, ו"תפר" את הפרטים ההיסטוריים שבהישג ידו באמצעות דמיונו. זוהי החפיפה אצל דפו בין ההיסטורי לבדיוני. השימוש שעשה דפו במקורות הראשוניים מורה על מידה מסוימת של כתיבה היסטורית, אך ההשלמות שעשה ביומן, בראשן השימוש בדמות בדויה של מספר, אינן מאפשרות לנו לקרוא את היומן כהיסטוריה. למעשה, הן ממקמות אותו בתפר שבין היסטוריה לבדיה, או כמו שניסח וולטר סקוט (1771–1832), הסופר הסקוטי הידוע, שהחזיר את דפו לתודעת הציבור הרחב בבריטניה במאה ה-19, את דעתו באשר ליומן: "טקסט שסגנונו מרחף בין סוגת ההיסטוריה לרומן".⁶⁶

הערות

1. המאמר מבוסס על עבודה גמר לתואר מוסמך שנכתבה בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטת תל-אביב בהנחיית פרופ' דוד כץ. ראו: רודי קיסלר, "בדיה כהיסטוריה: החפיפה בין כתיבה היסטורית לסיפורת בכתיבו של דניאל דפו (1660-1731)" (עבודה גמר לתואר שני, אוניברסיטת תל-אביב, 2016).
2. **יומן שנת המגפה** פורסם במהדורות רבות באנגלית ובשפות אחרות מרגע שיצא לאור. במאמר הזה נעשה שימוש במהדורה אקדמית בהוצאת אוניברסיטת אוקספורד, הכוללת הפניות למקורות שונים שבהם השתמש דפו ולמקורות אחרים מהתקופה שנכתב בה הספר. ראו: Daniel Defoe, *A Journal of the Plague Year* (Oxford: Oxford University Press, 1972).
3. היסטוריונים של הרעיונות חלוקים בדבר נקודת הזמן שהתרחש בה השינוי בגישה כלפי ההיסטוריוגרפיה. גישה אחת ממקמת את השינוי בכתיבה ההיסטורית במאות ה-17-18. לכמה חיבורי יסוד בגישה זו, ראו: Robin G. Collingwood, *The Idea of History* (Oxford: Oxford University Press, 1946); Paul Hazard, *The European Mind, 1680-1715* (London: Hollis & Carter, 1953); Friedrich Meinecke, *Historicism: The Rise of a New Historical Outlook*, trans. Carl Hinrichs (London: Herder and Herder, 1972). גישה מאוחרת יותר מורה על שינוי מהותי שהתרחש בכתיבה ההיסטורית עוד במאה ה-16. לחיבורי יסוד אחדים בגישה זו ראו: Frank Smith Fussner, *The Historical Revolution: English Historical Writing and Thought, 1580-1640* (New York: Columbia University Press, 1962); Fred J. Levy, *Tudor Historical Thought* (Toronto: University of Toronto Press, 1967); Arthur B. Ferguson, *Clio Unbound: Perception of the Social and Cultural Past in Renaissance England* (Durham, N. C.: Duke University Press, 1979); John G. A. Pocock, *The Ancient Constitution and the Feudal Law: A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987).
4. Joseph M. Levine, "Ancients, Moderns, and History: The Continuity of English Historical Writing in the Later Seventeenth Century," in *Studies in Change and Revolution*, ed. Paul J. Korshin (Menston: Scolar Press, 1972), 43.
5. Ernest B. Gilman, *Plague Writing in Early Modern England* (Chicago: University of Chicago Press, 2009), 174.
6. הרנסנס האיטלקי הקדים את זה האנגלי בכמה שנים. על החייאת הגות העת העתיקה ברנסנס האיטלקי, ראו: Edmund B. Fryde, *Humanism and Renaissance Historiography* (London: The Hambledon, 1983), 33-54.
7. על היחס שבין ההיסטוריוגרפיה של הרנסנס האיטלקי לאנגלי, ראו: William R. Trimble, "Early Tudor Historiography, 1485-1548," *Journal of the History of Ideas* 11 (1950): 30-41.
8. בעניין הזה ראו לדוגמה את טענתו של קיקרו: Joseph M. Levine, *The Battle of the Books: History and Literature in the Augustan Age* (Ithaca: Cornell University Press, 1994), 269.
9. שם, 267.

10. קיקרו, "על הנואם" 2. 62, בחוך **כתבים נבחרים**, תרגום: ארנסט דוד קולמן (ירושלים: מוסד ביאליק, 1988).
11. פוליביוס, **היסטוריה**, 1. 14, תרגום: בנימין שימרון (ירושלים: מוסד ביאליק, 1991).
12. Arnaldo Momigliano, "Ancient History and the Antiquarian," *Journal of the Warburg and Courtauld Institution* 13 (1950): 291
13. "It [history] helps us to judge of what will happen, by shewing us the like revolutions of former times. For mankind being the same in all ages, agitated by the same passions, and mov'd to action by the same interests, nothing can come to pass, but John Dryden, "The some presented of like nature has already been produc'd" Life of Plutarch," in *The Works of John Dryden*, Volume XVII, eds. Samuel H. Monk and Wallace Maurer (Berkeley: University of California Press, 1971), 270-272
14. Philip Stephen Hicks, *Neoclassical History and English Culture: From Clarendon to Hume* (Basingstoke: Macmillan, 1996), 295
15. John R. Hale, *The Evolution of British Historiography from Bacon to Namier* (London: Macmillan, 1967), 100-116, 130-141
16. James W. Johnson, *The Formation of English Neo-Classical Thought, The Role of Historiography* (Princeton, Princeton University Press, 1967), 40
17. בין מבקרי ספרות ההיסטוריה במאה ה-17 אפשר למנות גם את פרנסואה דה לה מוח לה ואייה (Le Vayer, 1588-1629) ואת פייר בייל (ראו להלן).
18. Basil Willey, *The Seventeenth Century Background* (New York: Doubleday Anchor, 1953), 83-91
19. Peter Burke, "History, Myth, and Fiction: Doubts and Debates," in *Oxford History of Historical Writing, Vol. 3: 1400-1800*, eds. Jose Rabasa, Masayuki Sato, Edoardo Tortarolo and Daniel Woolf (Oxford: Oxford University Press, 2012), 266
20. שם, 266-269.
21. Frank O'Gorman, *The Long Eighteenth Century: British Political and Social History 1688-1832* (New York: Bloomsbury Academic Press, 1997), 43-50
22. "How I love to see someone mock the bias of historians... There is no greater deception... than that which can be exercised on historical monuments. I hardly ever read historians with the intention of discovering what has happened... but only to learn what is said in each nation and in each party" Burke, "History," 267
23. שם, 271.
24. Anthony Grafton, *Forgers and Critics* (London: Princeton University Press, 1990), 31
25. Harry Elmer Barnes, *A History of Historical Writing* (New York: Dover, 1963), 239-244

- .26 Momigliano, "Ancient History": 296
- James Westfall Thompson and Sidney Hellman Ehrman, *A History of Historical Writing*, Vol. 2 (New York: Macmillan, 1942), 7–8 .27
- .Levine, *Battle*, 289 .28
- Ian Watt, *The Rise of the Novel*: ראו: פורמט הרומן, ראו: *The Rise of the Novel* (Berkeley: University of California Press, 1957) .29
- John Robert Moore, *Daniel Defoe a Citizen of the Modern World* (Chicago: University of Chicago Press, 1959), 254; Paula R. Backscheider, "Cross-Purposes: Defoe's History of the Union," *Clio* 11 (1982): 166 .30
- "The fable is always made for the moral, not the moral for the fable" Daniel Defoe, *Serious Reflections During the Life and Adventures of Robinson Crusoe, With His Vision of the Angelic World* (London: Constable 1925), Preface, 2 .31
- .Barbara Shapiro, *A Culture of Fact* (Ithaca: Cornell University Press, 2000), 35 .32
- "A Journal of the Plague Year: Being Observation or Memorials Of the most Remarkable Occurrences As well Publick as Private, Which happened in London During the last Great Visitation In 1665. Written by a Citizen who continued all the while in London. Never made Publick before" .33
- "I should be counted censorious... if I should enter into unpleasant work of reflecting... upon the unthankfulness and return of all manner of wickedness among us, which I was so much an eye-witness of my self" .Defoe, *Journal*, 248 .34
- .Gilman, *Plague*, 229 .35
- .Defoe, *Journal*, X ראו בפתיחה ליומן: .36
- A Short Discourse Concerning Pestitential Contagion (1720) Defoe, *Journal*, X ריצ'רד מיד, *A Short Discourse Concerning Pestitential Contagion* (1720) ראו הערת העורך ביומן: .37
- Lloyd A. Moote and Dorothy C. Moote, *The Great Plague: The Story of London's Most Deadly Year* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2004) של המגפה של לונדון ראו: .38
- William Boghurst, *An Account of the Great Plague of London in the Year 1665* (London: Shaw, 1894) .39
- William H. McNeill, *Plagues and Peoples* (New York: Anchor, 1976) ראו: *Plagues and Peoples* .40
- Nathaniel Hodges, *Defoe, Journal*, 1 ראו גם התייחסות להפצת שמועות בחיבורו של הודג'ס: .41

- Loimologia: Or, an Historical Account of the Plague in London in 1665 With Precautionary Directions Against the Like Contagion* (London: E. Bell English Daniel Defoe, "On: 1726 משנה קצר במאמר של דפו לכך במאמר קצר משנה 1726: On the Spread of Unfounded Public Rumors," in *Daniel Defoe: His Life, and Recently Discovered Writings, Extending from 1716 to 1729*, Vol. III, (New York: Burt Franklin .Edition, 1969), 457-458
- Joad Raymond, "The Newspaper, Public Opinion, and the Public Sphere in the Seventeenth .42 Century," in *News, Newspapers, and Society in Early Modern Britain*, ed. Joad Raymond .(London: Routledge, 1999), 109-110
- "I desire this Account may pass with them, rather for a Direction to themselves to .43 .Defoe, *Journal*, 8: ראו: act by, then a History of my actings"
- .ראו לעיל, הערה 33. .44
- F. Bastian, "Defoe's Journal of the Plague Year Reconsidered," *The Review of English .45 Studies*, 62 (1965): 58
- Robert Mayer, *History and the Early English Novel: Matters of Fact from Bacon to .46 Defoe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 160
- .Moore, *Citizen*, 256 .47
- "Loimographia, Or, an Experimentall [sic] Relation of the Plague, of what hath .48 happened Remarkable in the last Plague in the City of London; ... with a Collection of Choice and Tried Medicines for preservation and Cure by the practicall [sic] .Experience and Observation of William Boghurs"
- Nicola Parsons, "Reading and Remembering History in Daniel Defoe's A Journal of the .49 Plague Year," in *Reading Historical Fiction*, ed. Kate Mitchell and Nicola Parsons .(New York: Palgrave Macmillan, 2013), 120
- Donald Green, "Augustinianism and Empiricism: A Note on Eighteenth-Century English .50 Intellectual History," *Eighteenth-Century Studies*, 1 (1967): 54
- .שם. .51
- "Loimologia: Or, An Historical Account of the Plague in London in 1665: With .52 precautionary Directions against the like Contagion. By Nath. Hodges, M. D. and .Fellow of the Collage of Physicians, who resided in the City all that Time"
- A Dictionary of the English Language*, ראו: "Observation - Notion gained by observing" .53 .3rd ed., s. v. "Observation": Reeves and Turner Edition (London, 1877)
- "I cannot speak positively of these things; because these were only the dismal .54 .Objects which represented themselves to me as I look'd thro' my Chamber Window" .Defoe, *Journal*, 103: ראו

- .55 "Memorials – Preservative of memory or, contained in memory" *A Dictionary of the English Language*, 3rd ed., s. v. "Memorial" ראו:
- .56 Shapiro, *A Culture of Fact*, 38
- .57 Defoe, *Journal*, 220–223
- .58 שם, 53
- .59 ראו הערת העורך: שם, 40
- .60 שם, 47
- .61 "But although the Lord Mayor and all inferior officers readily and effectually put these orders in execution, yet it was to no purpose, for the plague more and more increased; and the consternation of those who were separated from all society, unless with the infected, was inexpressible; and the dismal apprehension it laid them under, made them but an easier prey to the devouring enemy" *Loimologia*, 7 ראו:
- .62 Bastian, "Defoe's Journal": 161
- .63 מלבד שני המחקרים של ניקולסון ובסטיאן, המוזכרים לאורך הטקסט, יש להזכיר גם את המחקר הבא: Walter. G. Bell, *The Great Plague in London 1665* (London: John Lane, 1924)
- .64 Defoe, *Journal*, 224–225
- .65 מצוטט בחור: Hayden White, "The Value of Narrative in the Representation of Reality," *Critical Inquiry* 7 (1980): 10
- .66 "One of that peculiar class of writing which hovers between history and romance" *Daniel Defoe, The Critical Heritage*, ed. Pat Rogers (London: Routledge, 1972), 66 ראו:

Based on a True Story:
History and Fiction in Daniel
Defoe's *A Journal of the Plague
Year*

Rudy Kisler

Tel Aviv University

This article addresses the far-reaching changes in the field of historical writing during the seventeenth and eighteenth centuries. During this time, the classical assumption that history, unlike fiction, is based on objective truths was called into question. Daniel Defoe (1660–1731) was a writer, journalist and historian best known for the pioneering novel *Robinson Crusoe*. In this article, I analyze Defoe's historical novel *A Journal of the Plague Year* through the lens of the seventeenth century's changing perceptions of history and its production. The work reflects an ambivalence, rooted in the time and place of its writing, regarding the nature of historical knowledge and the boundary between historical and narrative writing. This tension is evident in the fact that while Defoe's title indicates that it is a historical text, the characters and some of the content in the book are clearly fictional. This inconsistency raises the question: why does Defoe use fictional tools and style to tell, in his words, "a historical story"? Through an examination of the sources upon which Defoe based his narrative, I identify the historical sources of the text and explore how Defoe utilized these components in the construction of his moral story. By reframing *A Journal of the Plague Year* through the lens of seventeenth and eighteenth historiography, we can better understand the period's ambitious attempts to write history, explain the past and capture truth.

מזלזל

כתב עת לתלמידי מחקר
במדעי הרוח

עורכים:
אדם יודפת, שחר ליבנה, תמיר קרקסון

האוניברסיטה העברית בירושלים
THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM



בית-ספר ניק, ניזוף ומורטון מנדל
ללימודים מתקדמים במדעי הרוח

מועצת המערכת:

פרופ' ישראל יובל – יו"ר, פרופ' זאב הרוי,
פרופ' אדוין סרוסי, פרופ' אילנה פרדס,
פרופ' מנואלה קונסוני

מזכיר המערכת: אביהר ורמן
עיצוב גרפי: רותם כהן-סואיה
עריכה לשונית: הדר פרי
בשער: קוסטא דחיותא 2,
נעמה סניטקוף-לוטן

<http://mandelschool.huji.ac.il/מוזה>
muza.journal@gmail.com

© 2017 כל הזכויות שמורות למערכת מוזה,
בית ספר מנדל ללימודים מתקדמים במדעי הרוח, האוניברסיטה
העברית בירושלים, ירושלים 91905

תוכן העניינים

5	פתח דבר	אדם יודפת שחר ליבנה תמיר קרקסון
7	על העיוורון: ספר איוב כמודל להארה רוחנית בסונטה התשע-עשרה של מילטון	מירי אבישר
23	מבוסס על סיפור אמיתי: היסטוריה ובדיה ביומן שנת המגפה של דניאל דפו	רודי קיסלר
40	תומס מור בברלין: התקבלותה של אוטופיה בגרמניה המודרנית	דניאל רוזנברג
56	עדכון חילוני-ציוני לצאינה וראינה: עיון בדרשותיו של דוד כהן	נטע שרם
73	סטודיו משלך: גוף ומיניות ביצירתן של אמניות אורתודוקסיות-מודרניות בישראל	דוד שפרבר
88	מעבר לבזות: הנידה באמנות העכשווית, דיון מגדרי-הלכתי	רוני צורף
104	תקצירים באנגלית	
109	שער באנגלית	